

Toplum Bilimleri

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 4 Sayı: 7
Ocak - Haziran 2010
ISSN 1306-7877

Journal of Social Sciences

Semi-Annual Academic Journal

Vol: 4 Num: 7
January - June 2010
ISSN 1306-7877

Özcan GÜNGÖR

SOSYAL BİR KURUM OLARAK VAKFI DOĞURAN SEBEPLER

abstract

Sociological Factors Which Creates the Birth of Foundations as Social Instututions. There are many reasons which pushes human being to set up (establish) foundations. We can notice these reasons from what they built. Establishing foundations had a crucial importance in Turkish-Islamic communities. The purpose of why they were doing this was that they were both trying to reach to sake of Allah and to fullfill the targets of Islamic civilization. In this study, our aim is to explain these factors from the perspective of sociology by using Turkish-Islamic resources. As a result, these foundations which was established and shaped by our own values and understanding of life were unique and different than the other foundations which we see in other communities.

key words

Turkish-Islamic Civilization, Foundation, Social Institutions, Sociological Aspect, Social Values, Social Needs

GİRİŞ

Vakıf düşüncesini doğuran etkenler başlığı hiç şüphesiz iddialı bir başlık olur, fakat biz bu makalede konuyu sınırlama adına sadece islam'da vakıf düşüncesini doğuran sosyolojik sebeplere ve bu sebeplerin sonucu olarak ortaya çıkan eserlerden de bakımımızın pratik iz düşümünü tespit ederken konuya bir sosyoloji kavramı olan "sosyal kurum" açısından da değinmeye çalıştık.¹ Bu makalede sosyolojik kaynaklara, Türk-İslam kültür kaynaklarına ve klasik İslam medeniyeti kaynaklarına eldeki imkanlar nispetinde müracaat etmeye gayret gösterdik.

İnsan davranışlarının bütün yönleri ile kavranamayacak ve tahmin edilemeyecek kadar engin ve çeşitli olduğu gerçeği bizi vakıf düşüncesinin temel sebeplerini; soyut varsayımlar veya modeller ile yeterince açıklayamayacağımız sonucuna götürmektedir. Bu sebeple çözümlememizde aynı zamanda "eserden müessire" metoduyla çözüm ve tahliller yapılmaya çalışılacaktır.

Vakıf ait olduğu toplumun sosyal bünyesi, kültürel yapısı ve değerlerinden doğmuştur. Başka bir ifade ile vakıf bireysel ve toplumsal ihtiyaçların ve arzuların karşılanmasını sağlayan değerlerin hayata geçirilmesidir. (Erşahin, 2003: 322) Bu manada vakıflar bir medeniyetin iz düşümü ve hayata bakan yönlerinin göstergesidir. Bu bağlamda Türk-İslam toplumlarında din ve milli kültürün içiçe geçmiş olduğu göz önüne alınınca hangi kurumun daha çok kültürel veya dini etkenlerden teşekkül ettiğini ortaya koymak ve kurumların yapısını da bu açılardan tahlil etmek oldukça güçtür. (Carrier, 1987: 338)

Bir topluluğun dini veya dini olmayan faaliyetlerine yön veren şey sadece sosyal hayatın içinde gizli olan elemanlar değil, aynı zamanda onların kompleks olarak birleşmiş bulunan kültürel yapı faktörleridir. (Carrier, 1987: 346) İnsan ihtiyaçlarının karşılanması büyük oranda kültüre dayanan değer hükümlerine bağlı olduğundan bu noktada Türk-Müslüman toplumlar için İslamilik ve Türk kültürü söz konusu edilebilir. İşte tam da bu noktada makalenin ana damarı kendisini ortaya koymaktadır: İslam ve Türk medeniyetinin dini, ahlaki, sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlara verdiği cevaplar müslümanlarda vakıf düşüncesinin sosyolojik kurum açısından doğuşunu hazırlayan temel dinamiklerdir denebilir.

Diğer taraftan özellikle günümüzde devletlerin "sosyal devleti" oluşturmak için kullandığı önemli aygıtlardan biri de vakıf kurumudur. Dolayısıyla vakıfların doğuşuna etki eden sebeplere tarihi olanın yanında yenileri de eklenmektedir.

¹ Vakfı doğuran amiller hususuna eğilenlerin izah tarzlarını şöyle sıralayabiliriz. Sosyolojik-Psikolojik izah tarzı (Yediıldız, 1988); Hukuki-Tarihi izah tarzı; (Akgündüz, 1988); Ekonomik izah tarzı (Kozak, 1985); dini izah tarzı olarak (Klasik Müslüman müellifler); Felsefi izah tarzı; Yazır, A.H., (1995); tarihi-hukuki ve sosyal izah tarzı (Köprülü, 1983); dini ve ahlaki izah tarzı (Erşahin, 2003).

Aslında, vakıfların bir sosyal siyaset kurumu olarak teşvik edilip oluşturulmaları yeni değildir. Ayrıca, sadece bizim ülkemize özgü de değildir. Özellikle günümüzde, başta ABD olmak üzere, (Jaffe, 1993: 160) birçok Avrupa ülkesinde de bu sosyal kurumların önemli işlevler yerine getirdiğine şahit oluyoruz. (Emiroğlu, 2007) Demek ki insanın ihtiyaçlarını belirleyen sebeplere bağlı olarak vakıf düşüncesinde yeni etkenler de ortaya çıkabilmekte olup makalede bu konu da göz önüne alınmaya çalışılacaktır.

Vakfın ortaya çıkışını kısaca dört aşamada gerçekleşen bir sosyal kurum olarak yorumlayabiliriz: a-düşünce aşaması: ihtiyaç duyulan hizmetin ortaya çıkması ve insanların böyle bir kuruma ihtiyaç duyarak buna ilişkin strateji hazırlama, örgütlenme, plan ve projenin hazırlanma düşüncesi; b-fiziki yapılaşma aşaması; tasarlanan ve ihtiyaç duyulan düşünce doğrultusunda maddi unsurların ortaya konması, buna ilişkin yapıların oluşturulması ve kuvveden fiile geçiş; c-hukuki aşama, oluşan bu sosyal kurumun statüsünü belirleyecek olan vakfiyenin yazılması; d-süreklilik aşaması, oluşturulan ve kurumsallaştırılan bu vakfın devamı için gerekli insan kaynağını oluşturma, yetkilendirme ve yenileri için zemin hazırlama Biz bu makalede vakfın daha çok düşünce aşamasını ortaya çıkan eserlerden de yararlanarak ele almaya gayret göstereceğiz.

A-SOSYOLOJİK OLARAK SOSYAL KURUM

a.1. Tanım

Genel sosyolojik bir eğilime göre kurumlar şöyle doğar: insanlar önce ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir eylemde bulunurlar, eylemler tekrarlanır, tekrarlanan eylemler alışkanlığa dönüşür, alışkanlıklar zamanla adet halini alır. Adetler kurallaştırılır (norm), nihayet normlar kurumlaşırlar. Söz konusu edilen süreç kısaca şöyle gösterilebilir:

Eylem-tekrar-alışkanlık-adet-norm-kurum (Köseihal, 1955: 259)

Kurum terimi günlük kullanımda ve sosyolojik manada farklı anlamları ihtiva etmektedir. Kurum sosyolojik olarak kültürün bir kısmıdır, insanların yaşam tarzlarının örüntüleşmiş bir parçasıdır. Bir başka deyişle çoğunluğun paylaştığı davranış örüntüleridir. (Aydın, 1997: 13) Kurum, kültür normlarının yerleşmiş, belli ve sürekli tatmin yollarıdır. Diğer bir tabirle ihtiyaçları karşılama biçimleri veya metotlarıdır.(Krech, 1983: 127) Kurum, soyut olup, değişebilme özelliğine sahip olsa da zamana karşı direnen istikrarlı bir yapısı vardır. (Kirman, 2004: 134)

Kurumun tam bir tanımının yapılabilmesi için belli özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Buna göre:

1. Kurumlar belli bir amacı gerçekleştirmeye yöneliktirler.

2. Söz konusu ihtiyacın gerçekleştiriliş biçimi oldukça süreklilik kazanmıştır.
3. Kurumlar gerek alt kurumlarıyla gerekse diğerleriyle yapılanmış, örgütlenmiş ve eşgüdümlemişdir.
4. Her kurum diğerleriyle yakından ilişkili olmasına rağmen kendi alanında biricik bir yapıdır.
5. Kurumlar zorunlu olarak değer yükliüdürler. Çünkü kültürün normatif kodlarını ihtiva ederler. (Aydın, 1997: 14; Social Institution, 2009)
6. Sosyal davranışlar sosyal süreçlerin aracılığı ile kurum haline gelirler.

Kısaca kurum; sosyal kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış, süreklilik kazanmış, eşgüdümlemiş oldukça onaylanmış ve yaygın sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır. (Arslantürk-Amman, 2000: 299) Bir sosyal grubu meydana getiren fertlerin bu grubu yürütebilmek, görevlerini yerine getirebilmek üzere kurulu olarak buldukları veya kurup geliştirdikleri usullere (norm/kural) kurum adı verilir. (Rosenber, 1983: 17; Fichter, 1996: 115). Önemli bir sosyal gereksinimi ya da işlevi karşılamaya yönelik birbirleriyle ilişkili organize olmuş, normlar, sosyal ilişki ve rollerden oluşan bütün. Normlar, sosyal ilişki ve roller kurumun temel ögesidir.(Kızılcılık-Erjem, 1996: 334)

Başka bir açıdan; bir sosyal grubu meydana getiren fertlerin bu grubu yürütebilmek, görevlerini yerine getirebilmek üzere kurulu olarak buldukları veya kurup geliştirdikleri usullere (norm veya kurallara) kurum denir. (Bilgiseven, 1995: 13)

Kültür ve toplumun sürekliliği için, temel kurumların karşılıklı bağımlı işleyişinin eşgüdümlü ağı, son derece önemlidir. Hiçbir kurum kendi başına var olamaz. Her bir kurum çeşitli derecelerde diğerlerini etkiler ve diğerlerinden etkilenir. Temel kurumlarla yan kurumların içiçe olduğu ve birbirinden ayrılmamanın mümkün olmadığı durumlarda vardır.

a.2.Kurumların İşlevleri

Kurumlar toplumda bir ihtiyacı karşılamaktadırlar, yani bir işlevi yerine getirirler. Bu bağlamda kısaca kurumların “olumlu” (Fichter, 1996: 121) işlevlerine kısaca bakmak lazımdır.

1. Kurumlar, kişilerin sosyal davranışlarını kolaylaştırırlar. Toplumun düşünce ve eylem tarzları birey topluma girmeden önce büyük ölçüde düzenlenmiş ve planlanmıştır.
2. Kurumlar toplam kültürün istikrarlılığı ve eşgüdümü için birer ajan olarak da hizmet ederler. Süreklilik, sağlamlık, dayanıklılık insan davranışlarını istikrarlı ve uyumlu hale getiren kurumlar sayesinde sağlanır.
3. Kurumlar, toplumun sistemli ve ideal düzeyde beklentilerini içerirler. Kurumlar, sadece belli bir ideal davranışları işaretlemekle kalmazlar,

sapmayı ve sosyal bir baskı ile bunların telafisine de imkan sağlarlar. (Aydın, 1997: 16-17)

4. Kurumlar gruplarda yüksek düzeyde bir bütünleşmeye; işbirliği ve dayanışmaya yol açar.
5. Kurumlar fertte, sayesinde kendi özel yetenek ve isteklerini geliştirebileceği, önceden var olan roller temin ederler. (Arslantürk-Amman, 2000: 303; Silverblatt, 2004: 36, 38)

Toplum olarak adlandırılan bütün içinde her kurumun varlığı bir anlamda o kurumun yerine getirmekle yükümlü olduğu göreve dayanmaktadır. Toplumun sosyal yapısını meydana getiren kurumlar ve bunların fonksiyonları dolayısıyla sosyal sistem ahenkli bir şekilde işleyebilmektedir. Bu bağlamda, yerine getirdiği fonksiyonlar itibarıyla kurumlar, toplumda yüksek düzeyde bir bütünleşme ve eşgüdümeye yol açmaktadır. (Erkal, 1993: 88)

Tarihte Türk ve İslam aleminde vakıfların işlevlerini ortaya çıkan medeniyetlerde görmek mümkündür, bunun yanında vakıfların kurumsal yapılarında meydana gelen bozulmalar ve fonksiyon kaymaları onları işlevsizliğe doğru itebilmektedir.

a.3.Kurumların Sınıflandırılması

Kurumlar üç temel özellik olan; “evrensellik, zorunluluk, ve önemlilik” açısından ikiye ayrılabilir:

1-Temel kurumlar 2-Yardımcı kurumlar. (Erkal, 1993: 88; Bottomore, 1996: 19-20)

Evrensellikten amaç en ilkelinden en gelişmişine kadar tüm toplumlarda yaygın olarak bulunmasıdır. Zorunluluk, onun bir başka kurumla karşılanamaması; önem ise toplum genelinde yaygın bir biçimde değer verilmesidir. İşte bu özellikleri taşıyan kurumlar temel kurumlardır ve hemen tüm sosyologlarca bunlar; Aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset, ve boş zamanları değerlendirme kurumlarıdır. İnsanlığın başlangıçlarından birisini “ana kurum” kabul edip diğerlerini ondan türetme çabası olanlara rağmen şimdi bunlar, biri diğerine indirgenemeyen temel kurumlardır. (Sociology Guide, 2009; Fichter, 1996: 115) Bunların dışında kalan yüzlerce sosyal kurum, herhangi birinin alt kurumu olarak yer alırlar. (Aydın, 1997: 20) Burada vakıf kurumunu hem temel kurumların içine hem de bilhassa bunların bir çoğunun katkısıyla ortaya çıkan bir kurum olarak değerlendirmek pekala mümkündür.

Bizi bu sonuca götürecek olan da İslam’ın yeryüzü ölçeğinde yayılması ve kendi nizamını oluşturmasından sonra, vakıf kurumunun, toplumsal düzen ve sistemin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olmasıdır. Hatta bu manada İslam medeniyeti bir ölçüde bir vakıf medeniyetidir. (Güngör, 1987: 161, 162)

Bir kere hangi kurum olursa olsun genel kültürel yapının bir parçasıdır ve birinde meydana gelen her hangi bir değişim diğerlerini de etkiler. Mesela

ekonomi kurumunda meydana gelen bir kriz, dini ahlaki bir çöküntü diğer kurumları da kapsar. Bu meyanda vakıf kurumun da bu sosyal yapı ve kurumlardaki değişiklikler ona gösterilen ilgide de kendini gösterir.

Son tahlilde her toplumun aile, din, eğitim, ekonomi, siyaset, ve boş zamanlarını değerlendirme temel kurumları vardır. Demek bu formel yapılar evrenseldir, insanlar arasında ortaktır. Bu şekil yönünden evrenselliğin yanında kurumlar toplumlara göre fevkaleda bir içerik çeşitliliği gösterirler. Artık burada her kurumun içeriği farklıdır.(Aydın, 1997: 20) İnsanların yaşadığı coğrafi çevrenin büyük farklılıklar göstermesi ve bu çevrenin insanların sosyal davranışlarını geliştirme tarzları üzerinde belli derecelerde etkilere sahip bulunmasıdır. Bunun en açık örneği İslam kurumlarının değişik, toplumlarda farklı özellikler göstermesidir.(Fichter, 1996: 124) Abbasiler döneminde Türklerin İslam dünyasına nüfuzuyla İslam kurumlarında bir değişikliğin doğduğu ve bunun Selçuklu ve Osmanlı'larda doruk noktasını ulaştığı bilinmektedir. Aynı şekilde vakıf kurumunun aldığı değişiklikler de buna dahildir.

C- Vakfın Tanımı

İslâm hukukunda vakıf muamelesi için "Vakıf", "Habs veya Hums" ve "Sadaka" olmak üzere üç terim kullanılmıştır. Vakf veya vakıf (va-ka-fe) kökünden arapça bir mastar olup; sözlükte; hapsedmek ve alıkoymak demektir. Kök anlamın kapsamı giderek genişlemiş ve bir malı; mülkiyetin nakli sonucunu doğuran tasarruflardan menedip, gelirini sürekli olarak yoksullara tahsis etmek anlamını kazanmıştır. Çoğulu "evkâf" ve "vukûf 'tur. Vakıf kelimesi bir isim olarak, edilgen kök, yani "vakfedilen mal" anlamını ifade eder. Osmanlı Devleti uygulamasında "evkif ' tabiri, bu anlamda vakfın çoğuludur. (Mahzur, İ., t.y.,: 969, 970)

Vakıf, bir hukukî müessese olarak şöyle tarif edilmiştir: Vakıf; kendisinden yararlanmak mümkün ve caiz olan bir malı, devamlı olarak Allah'ın mülkü olmak üzere temlik ve temellükten menetmek ve menfaatini (gelirini), Allah rızası için bir hayır cihetine tasadduk etmektir. Burada mal, vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve Allah'ın (toplumun) mülkü haline gelir. Böyle bir malın yönetimi artık vakıfnamedeki şartlara ve genel esaslara göre olur. (Kubeysi, 1977: 75-78; Berki, 1969: 9)

Sosyolojik olarak vakfın, toplumsal yapı içindeki fonksiyonlarını belirleyebilmek için toplum, toplumsal kurum, ve toplumsal sistemin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. (Akgül, 1995: 105) Toplum, bir kurumsallaşmış davranış biçimleri bütünü ya da sistemidir. Kurumlaşmış davranış biçimi demek, uzun zaman ve mekan dilimleri içinde durmadan tekrarlanan, ya da modern toplumsal kuramın diliyle sosyal olarak üretilen davranış ve inanç biçimidir.(Giddens, 1993: 18-19)

Durdurmak, alıkoymak manalarına gelen vakfın bir yönüyle temeli; dünyanın faniliği, her canlının ölümü tadıcı olması, ancak geçici olan bu dünya ve hayatının da boşuna olmadığı, dünyanın ahirette hasadı alınacak bir tarla olduğu, dolayısıyla “geçici” olanın “durdurulmasını”nın yani hayır ve hasenatın öbür dünyada devşirilmesine imkan verecek olanın da hayri hizmetler yapmak ve kalıcı kurumlar açmak olduğu düşüncesidir.(Bayyığıt, 2001: 60)

Kısaca islam’da vakıf kurumu, toplumda sosyal adaleti, barışı, dayanışmayı, ilkelerde bütünleşmeyi ve paylaşmayı temsil eden çağdaş sosyal organizasyonların, gönüllü kuruluşların en eski ve en canlı örneğini oluşturmaktadır.(Kirman, 2004: 244) Çağdaş manada vakıfların kar amaçlı kuruluşlar olmayıp, daha ziyade manevi alanla ilgili çalışmalar yürüten bir sosyal kurum olduğunu da dikkate almamız gerekmektedir. (Ott, 2001: 2, 4).

c.1.İslam Dininin Vakfın Oluşumuna Doğrudan Etki Eden İlkeleri

İslam’ın ortaya çıkışıyla, kendi dinamikleri ve değerler silsilesi yoluyla oluşturulan toplum modeli, kendi kurumlarını üreterek, evrensel bir sistem örmüştür. Toplumun dikey ve yatay ilişki sistemi neticesinde ortaya çıkan farklılıklar ya da toplumsal şartların dayattığı farklılaşmalardan doğan zorunluluklar, toplumun yedek veya özel kurumları tarafından normalize edilmiştir. Yani toplumsal sistemin üzerinde şekillendiği “dünya görüşü”, yerine getirilmesi gereken işlevleri icra edecek kurumları üretebilmiştir. İslam dışı toplumsal düzenlerde görülen, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıların ürettiği dengesizlikler ve çelişkiler, ilgili toplumlarda doğal bir durum ve “olgu” olarak ele alınıp, problemin “tarihsel süreçleri” ya da “diyalektik” sorumluluklara havale edilmesi, benzer kurumların ortaya çıkışını engellemiştir. (Akgül, 1995: 106)

İslam toplumlarında vakıf düşüncesinin temel sebebinin dini olduğunu söylemek bir abartı olmayacaktır. Elbette insanın yaratılışında olan yardımlaşma hissi insanlık tarihi kadar eskidir. Bu his, islam dininde dini emir ve ilkelerle birleşip teşvik edilince daha da kuvvet kazanmaktadır. Doğrusu islam toplumlarından vakıf düşüncesinin temeli daha çok “dini his” şeklinde ortaya çıkmış görünmektedir. (Yediyıldız, 1982a: 26-27) Çünkü genel olarak “insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan; malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan, vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır” düşüncesini kendilerine prensib edinen topluluk adeta bir birleriyle bu konuda yarışmışlardır.

İslâm âleminde vakıfların dinî bir mahiyet taşıması, onların devamlılığını sağlıyordu. Nitekim, dinî inanç ve düşüncenin güçlü olduğu kurumlar olarak vakıflar, siyasî çalkantı ve idari istikrarsızlıklar dışında kalıyorlardı. Bu sayede onlar, Müslüman toplum hayatında “istikrar” ve “devamlılık” sembolü olarak devam ediyorlardı. Nitekim, vakfedilen gayr-i menkuller, herhangi bir sebeple müsadere edilemeyeceği, kullanım sahası değiştirilemeyeceği ve vakfiyedeki

esaslara aykırı davranmadıkça mütevellileri değiştiremeyeceği için bu müesseseler, çoğu zaman siyasi ve idari müdahalelerin dışında kalıyorlardı. (Döndüren-Kazıcı, 1982: 301)

İslâmiyet, kuruluşundan itibaren ulvî ve insanî gayeleri hedef alan her kurumu geliştirmeye çalıştığı için vakıfları da faydalı görerek onları teşriî sahasına almıştır. Sadaka, Kurban ve Zekât gibi toplumsal dini ilkelerin gayesi de fakir ve yoksulları bu sıkıntılarından kurtarmak olduğundan, İslâm'da önemli bir mevkiye sahip kurumlar olarak vakıflar teşvik edilmiş ve kurumsallaştırılmışlardır.

İslâm dünyasında, vakıfların geniş bir şekilde yer edip gelişmesinde Hz. Peygamber'in sözlü teşvikinin yanında, bizzat kendisinin de vakıf yapması, önemli bir etken olmuştur. Hz. Peygamber Medine'de kendisine ait bulunan hurma bahçesini vakf edip hâsılatını "havadis-i dehr"e yani İslâm'ın müdafaasını icab ettirecek konu ve buna ilişkin gerekli ihtiyaçlara tahsis etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamberin emir ve tatbikatları Müslümanlar için uyulması gereken bir vazife telakki edildiğinden bu konuda mü'minler arasında adeta bir yarış sürüp gitmiştir. (Öztürk, 1995: 122-124)²

Hz. Peygamber'in ashâbı da O'nun yolunda yürüyerek çeşitli vakıflar kurmak suretiyle insanlığa hizmet etmişlerdir. Nitekim Câbir (r.a) "Ben, Muhacir ve Ensar'dan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki vakıf ve tasaddukta bulunmuş olmasın" diyerek bu durumu belirtmek ister. Bunun içindir ki, Müslüman şehir, kasaba ve köylerde sayısız vakıf vücuda getirilmiştir.(Döndüren-Kazıcı, 2000: 301)

Vakıflar, İslâm ülkelerinin tamamında sayılamayacak kadar çok ve önemli hizmetler ifa ediyorlardı. Hz. Peygamber ve halifelerinin kurdukları vakıflardan sonra, imkânı olan her Müslüman, böyle bir tesis kurmak için büyük bir gayretle çalışıyordu. Bu durum, sadece zengin Müslümanları değil, aynı zamanda devlet başkanlarını ve devletleri de harekete getiriyordu. İslam dünyasında insanlara faydalı olan her hizmetin ibadet telakki edilmesinin neticesi olarak vakıflar, toplumun yararına olan her sağlam birer teminat ve sigorta vazifesi görmüşlerdir. Ayrıca günümüzde devletin yerine getirmekle yükümlü birçok kamu hizmetleri de, özellikle Osmanlı döneminde, vakıf yoluyla ifa edilmiştir.(Akgündüz, 1990: 76) Öyle ki şu söz darbı mesel gibi bir gerçeği en

² Öztürk, N., (1995): *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*, Ank, 1995, s.122, 124; Bu konuyla ilgili Kur'an'ı Kerim'de ve hadislerde bir çok atıf görmek mümkündür.. Ayetler için bkz., Bakara Suresi, 148,177,195, 197, 215; Ali İmran, 92; Hac Suresi, 27; Fatır, 32; Maide, 2, 48; Nisa, 36, 37, 114; Nahl, 90, 91; Hadid, 18; Zilzal, 7; Yasin, 12; Münafikun, 10, 11; Haşr, 9; Müminun, 61. Hadisler için bkz., Buhari, Zekat 30; Müslim, Vasiyye, 14; Ebu Davud, Vesaya, 14, Tirmizi, Ahkam, 36; Müslim Zekat 55; Buhârî, Sulh 11, Cihâd 72, 128; Müslim, Zekât 56; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 12, Edeb 160; Buhârî, Mezâlim 3; Müslim, Birr 58; Ebû Dâvûd, Edeb 38; Tirmizî, Hudûd 3, Birr 19; İbn Mâce, Mukaddime 17; Müslim, Zikr 38; İbni Mâce, Mukaddime 17

güzel şekilde ortaya koyar “vakıflar sayesinde, bir adam, vakıf bir evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir okulda hocalık eder, vakıf idarelerinden ücret alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü.”

Bir yönüyle vakfiyelerde sıkça geçen ahiret telakkisi bu çerçevede cennete nail olma ümidi, cehennem azabından korunma kaygısı, dünya hayatının faniliği fikri vakfın zihni arka planını kısmen göstermektedir. (Ateş, 1985: 11-24) Bizim kültürümüzde kul hakkına girdiği için, "velayet" "vasiyet" ve “vakfı” kastederek; "İtteku'l-voveyn"; "şu üç "vav'dan sakınınız denmiştir. (Velikahyaoğlu, 2007) Ve bunlara zarar verilmesi dini bir temele oturtularak kültür haline getirilmiştir.

D-Vakıf KURUMUNU Doğuran Sosyolojik Sebepler³

d.1-İnsanın Psiko-Sosyal Yapısı

Vakıflar başlangıçta ferdi ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken daha sonraları, bu müesseseye ilgi gösteren milletlerin sosyo kültürel yapısı, ihtiyaçları, eğilimleri ve zenginliklerine göre gelişerek hayatın her safhasında yerini almıştır. Bu sayede, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, bayındırlık, ulaşım ve güzel sanatlar gibi, bir toplumun insani hasletlerini geliştirerek, onu, başarıya ulaştıracak bir çok sektörün kurucusu ve işleticisi olmuştur.

İnsanlığın ilerlemesini sağlayan bilim sevgisi ve öğrenme merakı tarihin her döneminde saygı, sevgi, güç ve iktidar aracı olmuştur. Bu niteliklere sahip olmak isteyen kişi kendisi bilim yapmak için vakıf kurabileceği gibi başkalarının çalışmasını destek de verebilir. Bunun en açık örneklerinden biri vakıf kütüphaneleridir. (Erşahin, 2003: 334)

Vakıf, insanın sosyo-psikolojik yapısı ile, dini inançlarla, iktisadi ve sosyal hayatın birleştiği noktada yer almaktadır. Toplumsal, kültürel şartlara ve beklentilere göre insanlarda zaman zaman çok önemli bir güdü haline gelen ve önplana çıkan, hayatında ve ölümünden sonra hayırla yad edilme, iyi bir kişi olarak bilinme gibi sosyo-psikolojik motiflerin, vakıf sistemi yoluyla, iktisadi, mali ve sosyal yönden arzulan bazı hizmetleri gerçekleştirmede ne derece etken olabildiği tarihteki örnekleriyle ortadadır. (Kozak, 1985)

Vakıf yapanın kişilerin sosyo-psikolojik tutumu itibarıyla değerlendirilmesinde şu tutumu görebiliriz. Zengin bir kişi eğer malını vakfetmese ya servetini zevk ve sefa içinde harcayacak veya bazı kimselerin servet kazanmasına yardımcı olacaktır ancak her iki halde de bu zengin kişinin malından belirli bir kişi veya aile istifade edecek ve servet dağılıp gidecekti.

³ Konuya ABD’de vakıf türü organizasyonların yapısı itibarıyla bakan ve bu sebepleri değişik açılardan inceleyen sosyolojik bir makale için bkz., (Dimaggio, P.,-Anheier, H., 1990: 137-159)

Halbuki böyle kişiler mallarını vakfettiklerinde, daimi bir hayır yapma ve yararlı olma düşüncesi kendilerinde ortaya çıkacağından bu yolu seçmeye yönelebilmektedirler

Diğer taraftan her insanın yapısında, öldükten sonra arkasından insanlığın kendisini iyilikle yad etmesi, hayırla anması arzu ve isteği vardır. Bu, büyülenme hissi değildir; insanın fitraten bu suretle, bu meyil ve özellikle yaratılmış olmasının işaretidir. Böylece arkasında vakıf bırakan kişileri halk da unutmayacağı gibi onlar için de aynı durum teşvik edici olmaktadır. Bu toplumsal birlik, dayanışma ve işbirliği için bulunmaz bir motivasyondur.(Berki, 1969: 19-21)

Bugün, belki vakıf kurma fikrinde yatan temel düşünce, artık materyal olarak –yani maddi muhteva olarak- dini bir sorumluluk olmadığı durumlarda olabilir. Fakat formel olarak yani içeriği devamlı değişen bir temel çerçeve olarak asırlardır insan tabiatında yaşayan “iyilik” ve “adalet” ideleridir. Çünkü insan bir yandan iyilik, adalet, hakkaniyet değerleri ile bezenmiş bir varlık iken diğer taraftan içinde bulunduğu tarihi ve toplumsal hayat gerçekliğinde egosunu tatmine çalışan, ölüm korkusunu giderme çabasında bir canlı vasfını korumaktadır. İnsandaki bu varlık antinomisi kendini bütün kültür alanlarında gösterir. Bu düşünce ve ruh insanın varlığında mevcuttur; sadece tarih boyunca dayandığı en yüksek kriterler olarak insanoğlu “dini” ve “aklı” seçmiştir. İşte vakıf kurmak düşüncesinde de bu değişen en yüksek kriterler, değişmez bir formel temelde oluştukları için, modern dünyada zaman zaman dini kaynaktan çağdaş sınıai ticari ve ekonomik yararlar alanına kolaylıkla geçmişlerdir. (Yörükoğlu, 1985: 115)

İnsan sosyo-psikolojik yapısı bakımından çelişkilerle dolu bir varlıktır. Hayrı da şerri de; kendini de başkalarına da düşünür. İnsanın ihtiyaçları arasında yer alan mutluluk, bireysel tatmin, kendini gerçekleştirme, kendisinden sonra iyi ad bırakma, ölümsüzleşme/ebediyen yaşama, onaylanma ve ideallerinin devam etmesi gibi ruhsal ve sosyal arzular vakıf kurma düşüncesinin temel dinamikleri arasında sayılabilir. (Erşahin, 2004: 329)

d.2-İnsanın Toplumsal Yönü

Vakıf, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan ve insanlığın tarih boyunca iftihar edeceği bir kurumdur. Bilindiği gibi, insanlar gerek fikri ve gerekse bedeni kabiliyetleri açısından, birbirinden farklı olarak yaratılmışlardır. Kuvvetlileri de vardır, zayıfları da vardır; zengini de vardır, fakiri de vardır. Zayıflarda daima bir sığınma hissi mevcut olduğu gibi kuvvetlilerde de himaye etme hissi ve sahip çıkma duygusu görülür. Bu duygular sayesinde toplum hayatı düzenli devam eder. O halde karşılıklı yardımlaşma, medeni hayatın esası ve temelidir. En güzel yardımlaşma ise bir şey beklemeden yapılan yardımlaşmadır ki insanoğlu da bu ihtiyacını vakıflar yoluyla sağlamıştır. (Akgündüz, 1990: 119) Ayrıca sosyolojik açıdan toplum hayatında güven ve huzurun asgari şartı da budur. Bu sağlandığı

takdirde; zayıflardan kuvvetlilere hürmet ve itaat; kuvvetlilerden zayıflara ise iyilik ve merhamet duyguları artar. Aksi halde zayıflardan ihtilal sesleri, kıskançlık bağırtıları yükselir; kuvvetlilerden ise zulüm ve hakaretler fıskırır.

Vakfı doğuran toplumsal etkenleri ele alırken onun gördüğü hizmetlerden de yola çıkılabilir yani insan ve yaşayan her canlının ihtiyaçları bu müesseseyi doğurmuştur. Örneğin toplumsal ihtiyaçlar açısından camiler sadece namaz kılma yerleri değil, dine dayalı ahlak, ilim ve irfan kürsülerinin bulunduğu, içinde yüzlerce talebeye ilim öğreten eğitim-öğretim halkalarının bulunduğu yerlerdir. Vakıflar bilhassa bütçesi, mali ve iktisadi kudret kapasitesi amme hizmetlerini gereği gibi görmeye müsait olmayan memleketlerde halkın amme hizmetlerine sürekli ve en etkili şekilde iştirakini sağlar. Devlet işlerinde hükümetlerle milletin mali ve iktisadi bakımdan el ele vermesini temin eder. (Berki, 1969: 19,21) Bu sebeple bir yerdeki sosyal ve dinsel bir ihtiyaç yeterli kimseleri bu konuda toplumsal sorumluluk almaya itmektir.

Gelir dağılımı adaletsizliğinin sonucu olarak ortaya çıkan sınıfsal çatışmaları önlemek ve sosyal barışı sağlamak büyük ölçüde kişisel serveti toplumsallaştırmakla mümkündür. Bu ihtiyacı gören zenginlerden bir kısmı vakıflar kurmuşlardır. (Yediıldız, 1988: 406) İşte belki de Türk-İslam medeniyetinde Marksist manada bir sınıfın oluşmamasında vakıfların bu toplumsal fonksiyonunun büyük rolü olmuştur.

d.3-Siyasi ve Sosyal Zemin

Ülken'in dikkat çektiği vakfın yoğun olarak ortaya çıktığı dönemdeki siyasi ve sosyal zemini de unutmamak gerekiyor şöyle ki: Beylikler döneminde Anadolu'da görülen her türlü imar hareketlerinin en güzel şekilde korunması söz konusudur. Bu yeni kurulan ilim kurumlarını, "hayrat" binalarını göçebe başkanlarının baskısından koruyacak sağlam bir sosyal kurum bulunuyordu ki bu da vakıflardı. Bu süreç bir anlamda medeniyetin tapusu görevini görüyordu. (Ülken, 1971: 13) Özellikle siyasi kargaşaların olduğu dönemlerde vakıf mallarının tarumar edilmesi tedbiri bir tarafa bunlara ait yerel tasarruflara bile rastlanması güç görünmektedir. Bu durum bu tür siyasi belirsizlik dönemlerinde vakfın doğuşuna doğrudan etki eden unsurlardan görünmektedir.

Diğer taraftan Osmanlı da, zaman zaman vezirlerin öldürülmesi, mallarının müsadere edilmesi adet haline geldi. Bu yönetim şeklinde servet birikmesine, kuvvetli ailelerin kurulmasına, devamlı bir konak eğitiminin ve geleneğinin doğmasına imkan yoktu. Anadolu beylikleri de ortadan kalktığı için devlet idaresi başında "kapı kulu" denen sınıftan geçici aileler bulunuyor, toprak tasarrufu aynı suretle toprağa bağlanması ve onu tam anlamı ile işletmesi mümkün olmayan yine bu sınıftan kimselerin elinde toplanıyordu. Kapıkulundan beylerbeyi, vali, has ve zeamet sahibi olanlar, yerlerine ısındıktan ve nüfuz kazanmaya başladıktan sonra ellerinden bu gücün alınması,

hayatlarının tehlikeye düşmesi onları da merkeze karşı uyanık bulundurmağa sevk etti. Siyasi bütünlüğü sağlama maksadıyla tutulan bu yolun zararı ortada olmakla beraber, buna karşı tek koruma çaresi vakıf sistemi idi. Çünkü mülk, akar, toprak, hatta serveti Allah adına kamu hizmetine vakf etmek servet dağılmasını ve muhtemel elkoymalardan koruyacak başlıca tedbirdi.(Ülken, 1971: 19)

İslam fütühatının süratli gelişmesi sonucunda İslam toplumu birdenbire büyük bir servet ve refah derecesine yükselmiştir. Bu durum aynı zamanda bir takım sosyal ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Bu fetihler sonucunda İslam kültür ve ahlakının yerleşmesi için müslüman alimler (mutasavvıflar) gerek kendileri gerekse de etrafındaki kişileri teşvik etmek suretiyle bu siyasi durumun ortaya çıkardığı yeni imkanı değerlendirmişlerdir. Yörükoğlu, 1985: 119)

d.4.Kültürel Etki

Türk hayatında evvela örf ve teamül hukuku ile ortaya çıkan, sonradan yazılmış hukuk ile teyit olunan yardımlaşma ve dayanışma hareketleri milli ve manevi geleneklerin başında gelir. Geniş bir coğrafi sahaya yayılmış olan Türk topluluklarının hepsinde sevgi, şefkat, merhamet, misafirperverlik, yardım....gibi hasletler tarihin her devrinde kendini gösterir. Zaten bunun delili de Türklerin yaşadığı yerlerde ki vakıf eserlerinin diğer İslami beldelerdekinden kat kat fazla olmasıyla görülmektedir.(Kunter, 1969: 8)

Türklerin kolektif kimliklerine ait bu tutum onlar arasında bu kurumların yaygın bir şekilde oluşmasına, ihtiyaçlara bu yolla cevap verilmesine ve insanlığa yararlı işler bırakılmasına etki etmiştir. Bunun sonucu olarak da buldukları her yere, gittikleri her coğrafyaya bu insani ufuklarını götürmüş ve yüksek bir medeniyet teşekkül ettirmişlerdir.

d.5. İslam'ı Yayma Aşkı

Genelde kabul edilen maddi ve manevi bu sebeplerin yanında, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, tamamen Hayri amaçla birçok vakıflar kurulmasında şüphesiz başka amillerde vardır. Bize göre bunların başında, nihai hedeflere ulaşmada, toplumla devlet arasında hiçbir ihtilaf ve uyumsuzluğun olmaması geliyordu. Her iki kesimde bu dünyada varolma gayesini, İslam'ı daha çok insana ulaştırmada onun daha çok insan tarafından kabul edilmesinin sağlanmasında, dünyanın imar ve ihyasında görüyordu. Bu anlayıştır ki, dervişleri ordulardan önce fethedilecek ülkelere sevk ediyordu.(Barkan, 1942: 279-386) Oralarda inşa edilen zaviyelerle coğrafya vatanlaşıyor ve insanlar toprağa bağlanıyordu. Fetihlerden sağlanan servetler, fethedilen beldelerin İslam mimarisi esaslarına göre imarına sarf ediliyor, böylece İslamı benimseyen insanlara fiziki ve sosyal alt yapısı sağlanmış oluyordu. Bu aynı zamanda halka hizmetle hakka gitmenin

ve vakıfta esas olan “kurbet kasti”ni elde etmenin en güzel yoluydu. (Öztürk, 1995a: 20)

d.6.Ekonomik Sebepler

Ekonomik durumu zayıf olanlara yardım etme düşüncesinin yanında, kimi insanlardaki çok mal kazanma hırsı, servet artırma arzusu, servet teşhiri ve harcama duygusu da negatif bir tutum olarak görünse de vakfı doğuran sosyolojik sebepler arasında sayılabilir.(Kozak, 1985: 60; Berki, 1969: 20)

Örneği para vakıflarında ekonomik faaliyetlerin özü ve itici gücü kâr unsuru olarak görünmektedir. Üretim, dolaşım, paylaşım veya tüketim safhalarından herhangi birisinde kâra hak kazanabilmek için, İslâm hukuku önce, yapılacak ticaret işinin meşrû olmasını ister. İkinci olarak da şu üç unsurdan en az birisinin bulunmasını şart koşar: Emek, sermaye ve tazmin etme riski. İslâm'da bu üçüncüsü "Vücûh Şirketi"nde ortaya çıkar. Bu da, iki veya daha çok kişinin sermayesiz, borç para kullanmak veya vadeli mal alıp satmak suretiyle elde edecekleri kâr, borçların riskini üstlendikleri orana göre paylaşması esasına dayanır

İslâm toplumlarında finans sorunu, İslâm'ın çıkışından 14. yüzyıl başlarına kadar, karz-ı hasen, zekat, sadaka dışında büyük ölçüde risk esasına ve kâr-zarar ortaklığı prensibine dayalı olarak çözümlenmiştir. Bununla birlikte büyük vakıflar, daima geniş servet kaynaklarına sahip ve iktisadi-mali seviye bakımından kudretli imparatorluklar zamanında tesis edilebilmişlerdir.(Döndüren-Kazıcı, 2000: 175–185)

Kişiyi vakıf yapmaya yönelten ekonomik sebeplerden birinin de kazancını toplum önünde meşrulaştırma ihtiyacı olduğu düşünülebilir. Bazı kimselerin kazanç yolları bazen meşru bazen gayri meşru olabiliyor (Yediyıldız, 1982: 47–49). Özellikle gayri meşru kazancın sürdürülebilir olması ve halk gözünde meşrulaştırılmasında, bugünün deyimiyile paranın aklanmasında vakıflar önemli araçlardan biri haline gelebiliyor. Varlıklı kişiler özellikle aile vakfı veya yarı-ailevi vakıflar yoluyla hem geleceklerini teminat altına alıyorlar, hem de varlıklarını meşrulaştırabiliyorlar (Erşahin, 2003: 333).

d.7.Düşünce ve İdeoloji

Siyasal iktidarlar veya kişiler benimsedikleri ideoloji, meslek, mezhep veya meşrebi halka benimsetmek, karşı akımları zayıflatmak için vakıf kurmak ihtiyacını her zaman duymuşlardır. Demek ki vakıf kurma düşüncesi her zaman dini veya kültürel formlarda değil, bazen de ideolojiyi yayma ve benimsetme veya gönüllüler hareketini organize etmek için de kurulabiliyor. (Myers, Anderson, Risman, 1997)⁴

⁴ Bu durumun Batı dünyasındaki tipik örneklerinden birini konu alan çalışma için bkz. Kristen Myers, K.,-Anderson, C.-Risman, B., 1997.

İnsanın gönül verdiği ideoloji de onu bir takım ekonomik, sosyal vb. hususlarda fedakarlığa götürebilir, kişinin gönül verdiği bu düşünce onun için bir değer ifade eder. İşte bu şekilde oluşan vakıflara da rastlamaktayız. Örneğin Rıza Nur'un vakfının şartı gelirlerinin sadece "Turan" davasına harcanmasıdır. (Kunter, 1969: 10; Erşahin, 2003: 334)

d.8.Devlet Halk Arası İlişkileri

Halkın hiçbir zorlama olmaksızın devlete olan desteğini bu kurumlar aracılığıyla yerini getirdiğini görmekteyiz. Aynı zamanda, yalnız devlete desteği bakımından değil, zengin ve hali vakti yerinde olan kimselerin halk içinde kazandıkları statülerini korumak düşüncesiyle veya içinde yaşayıp sayesinde zengin ve mevki sahibi oldukları topluma karşı bir vicdan borcunu yerine getirmek niyetiyle yaptıkları sosyal hizmetlerle, toplumda karşılıklı sevgi ve saygı bağlarını güçlendirdiği gibi, insanların birbirleri ile kaynaşmalarına da vesile olmaktadır(Bayyığıt, 2001: 64) Bu durumlarda çoğu zaman devletin hizmet götürmede zorlandığı alanlarda halkın kendi arasında oluşturduğu birliklerle bu tür kurumlar oluşturduğunu da görmekteyiz.

Böylece, toplumun sosyal dayanışma açısından önemli bir fonksiyonu olduğunu gördüğümüz vakıfların, iyi işlediği ve korunduğu zamanlarda; insan şahsiyetinin ve hayatının korunması, kurtarılıp geliştirilmesi, insanların hayatta karşılaşabilecekleri maddi ve manevi zorlukların, ıstırap ve sıkıntıların giderilmesi, hayatın güzelleştirilip insan haysiyetinin korunması, sosyal düzenin her türlü tehlike ve sarsıntılardan kurtarılmasına yardım ettiği görülür. (Şeker, 1991: 139)

E-Eserden Müessire Giderek İnsan İhtiyaçları Ve Vakıflar

Vakıf bilindiği gibi toplum hayatının ve devletin devamında, istikrarında önemli rol oynamış, toplumsal, kültürel, iktisadi, siyasi ve ahlaki, sanatsal vazifeler görmüş bir kurumdur. Diğergamlığın, maddi fedakarlığın, mal ve madde esaretine düşmemenin en güzel örneklerini teşkil eden vakıf müessesinin tarihimizde oynadığı role bakarak da onun ne gibi etkenlerin neticesinde ortaya çıktığını anlayabiliriz.

Örneğin Osmanlı'da dini hizmetler, eğitim, sağlık, bayındırlık, şehircilik hizmetlerinin yanısıra, askeri hizmetlerin bir bölümü vakıflar tarafından yerine getirilmektedir. Devlet iç ve dış güvenliğinin yanısıra adli hizmetlerin haricinde hiçbir hizmetin yerine getirilmesine karışmıyor. Bütün özel hizmetler ve bugünkü modern devletin yerine getirmesi gereken kamu hizmetleri özel sektör olarak adlandırabileceğimiz vakıflar tarafından yerine getirilmektedir. Devlet sadece iç ve dış güvenliği sağlayıcı faaliyetlerini yerine getirmiş, onun haricindeki bütün alanı, bütün hizmetleri vakıflara terketmiş. Kendini o alandan çekmekle de daha çok elde ettiği gelirleri veya kamuya aktarmadığı harcamaları daha çok iç ve dış güvenliğinin tesisine harcamıştır.(Ertem, 2007) Diğer yandan

günümüzde zaten vakıflar 3. sektör olarak yani özel ve kamu müesseseleri haricinde üçüncü sektör olarak adlandırılmaktadır. (Ott, 2001: 4)

Dini hizmetlerin yerine getirilmesinde bir çok gönüllü kurum devreye girmektedir. İlahi veya beşeri dinlere mensup bütün topluluklarda vakıf niteliğinde ibadethaneler görülmektedir. İslam'ın hayatın her alanıyla ilgilendiği düşünülürse dini olanla olmayanı, dünyevi olanla uhrevi olanı ayırmanın güçlüğü daha iyi anlaşılır. İktisadi bir değer olan Zekat'ın, Fıtra'nın nereye kadar dünyevi, nereye kadar uhrevi olduğunu ayırmanın güçlüğü ortadadır.

Bu sebeple, vakfın bu alanda doğması ve gelişmesi direkt olarak dinin bir emri ve toplumsal hayatın bir zorlayıcı unsurudur. Toplu ibadet ihtiyacı, temeli vakıf özelliği taşıyan ibadethaneyi doğurmuştur. (Erşahin, 2003: 327) Bir de o zaman ibadethanelerin gördüğü çok yönlü işlev akla getirilirse bu etkileşim daha iyi anlaşılır. Şöyle ki cami etrafında kümelenen binalar ve hizmetler grubu, sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak, bilginin üretildiği ve yayıldığı, ilmin geliştiği, köy veya şehrin nüvesini teşkil eden müesseseler vazifesini görmüştür. İnsanın sosyal bir varlık olarak ihtiyaçları ile paralel bu müesseselerin doğmasına etki etmiştir.

Eğitim ve öğretime tahsis edilen vakıflar ve vakıf müesseseleri her gün örgün eğitim denilen teşkilatlı eğitim-öğretim faaliyetleri ile yaygın eğitim denilen her çeşit halk eğitimi ve öğretimi faaliyetlerini deruhte ediyordu. Daimi ve güvenilir bir gelir kaynağına kavuşan medreseler ve mektep öğretimi ilmi ve idari bakımdan muhtar olduğu için siyasi müdahalelerden korunduğu gibi mali bakımdan da muhtar oluyordu: dolayısıyla harpler, ihtilaller ve benzeri toplumsal ve siyasi sarsıntılar bu faaliyetleri engellemiyordu.

Vakıflar Türk şehirlerinin kurulup gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Fethedilen şehirlerin yenileştirilmesi ve Türk şehri haline getirilmesinde, özellikle de yeni kurulan şehirlerde vakıf kurumu ve hizmet binalarının rolü büyük olmuştur. (Ülken, 1971: 31) Bunun sonucunda oluşan vakıf müesseseleri ferdin ıslahı ve huzuru, cemiyetin nizamı ve sükunu, şehirlerin kurulması, ihyası ve imarı, bunun için belediye hizmetlerinin götürülmesi gibi geniş ve şumullü meseleleri halletmek hususunda da çeşitli ve kalıcı hizmetler vermişlerdir.

Yine şehirlerde su ihtiyacının temini için su kuyuları, su bentleri, çeşmeler, su yolları, su kemerleri, halka su dağıtmak kasdıyla sebillerin inşası, sokakların aydınlatılması, temiz tutulması, bahçeler açılması, temiz tutulması, tükürük ve balgamların örtülmesi için kül serpilmesi gibi, mahallenin ve şehrin emniyetini temini gibi pek çok hususlar vakıfların gördüğü belediye hizmetlerinden bazılarıdır. Bu hizmetlerin Türk-İslam medeniyet ilkeleri açısından vazgeçilmez olmasının yanında vakfı ortaya çıkaran ihtiyaç alanları olarak da görüyoruz.

Bunlara yol, geçit ve köprülerin güvenliği, yabancı tüccarların ticaret yollarının milletlerarası ulaşımın emniyet içinde yapılması, bunun için kervansaraylar kurulması ve işletilmesi, bir kısım köylerin bu hususta

vazifelenendirilmesi, şehirde açlık çekilmemesi için uzak diyarlardan zahire vs.'nin temini, kulelerin inşası ve muhafazası, deniz fenerlerinin inşası ve muhafazası, ruh hastalarının tedavisi, harplerde harap olan iskan yerlerinin imar ve ihyası, kuşları barındırmak için kuş evlerinin kurulması gibi akla hayale gelebilen her hususta vakıfların verdiği hizmetleri de ilave etmek lazımdır. (Bolay, 1986: 17-23) Dolayısıyla toplumsal olarak ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasında Türk-İslam medeniyetinin ürettiği temel kurum daha ziyade vakıflar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Vakıf müessesesi, her ne kadar benzeri müesseselere, başka millet ve devletlerde de rastlamak mümkün olsa da, esas formatını İslam hukukuna ve Müslüman Türk milletine borçlu ve bize özgü bir kurumdur desek fazla mubalağa sayılmayacaktır. Toplum hayatında tek gerçeğin menfaat olduğuna inananlar ve menfaati esas kabul edenler, yardımlaşmanın ve bireyler arası münasebetlerin tek bir şeklini bilirler; o da bir menfaat karşılığı olan yardımlaşmadır. Bu anlayışta olanlar, taraflardan sadece birine yararlı olan şartı bile kabul edemezler. İşte hayatın gayesinin sadece menfaat değil, kurbet yani sevap, ibadet ve fazilet olduğuna inanan Müslümanlar ve Müslüman ecdadımız, bir diğer yardımlaşma şeklini daha kabul etmektedirler ki, bu tamamen fedakarlığa, Allah rızasına ve fazilet anlayışına dayanmaktadır.

Önemli olan, vakfı ortaya çıkaran sebepleri tespitten ziyade, ortaya çıkışını kolaylaştıran ve asırlar boyunca varlığını korumasını sağlayan, kültüre, topluma ve yaşanan İslam tarihine bağlı içteki sebeplerin neler olduğunu dikkate almaktır. Vakfı ortaya çıkaran bir çok sebep saymakla beraber bütün bunlar gösteriyor ki, vakfın varlığını ve asırlar boyu değişik bölgelerde hayatını sürdürebilmiş olmasını sadece birkaç sebebe bağlamak mümkün değildir. Her devrede ve her bölgede onu ayakta tutan değişik sebepler bulmak mümkündür. Ancak kısaca bu sebepleri insanın sosyo-psikolojik yapısı, insanın toplumsal yönü, siyasi ve sosyal zeminin vakıf kurmaya teşvik edici olması, kültürel etkinin yaygınlaşması, İslam'ı yayma aşkı, ideolojik bakış ve devlet halk kaynaşması olarak kategorize edebiliriz.

Diğer yandan ihtiyaçlara binaen ortaya çıkan eserlerden de vakıf kurmaya iten sebepleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu da başta camiler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, yollar, çeşmeler, köprüler ve buna benzer bir çok insan ihtiyacından kaynaklanan vakıflar da olmuştur.

Toplumun çeşitli zümrelere, kastlara ve sınıflara ayrıldığı toplumsal yapılarda, bir biriyle "barışık" olmanın, insancıl bir toplumsal düzen kurmanın imkanının olması mümkün değildir. Batı toplumlarında ortaya çıkan ve her sınıfın ya da kesimin "hakları"nı korumak ve kollamak üzere ihdas edilen kurumlar, sonuçta barışın, huzurun, ve güvenin tesisi yerine, çatışmaların ve sıkıntıların temel sebebi olmaktadır. Çünkü mevcut anormal durumun

oluşmasını ve çelişkilerin doğallığını ilgili toplumların “dünya görüşü” beslemektedir. Çünkü modern toplumlarda sosyal ilişkileri düzenleyen temel öge, “bireysel çıkar” ilişkisidir. İşte vakıfların Müslüman insanlarda uyandırdığı duygular onların varlığının da sebebidir.

Yaratandan dolayı yaratılanı hoş görme ilkesi Allah sevgisinin sosyal boyutudur. İşte bu zihniyet insanlara hizmet etmeyi de bir ibadet olarak değerlendirmiş ve her alanda vakıfların doğmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, her şeyi ile bize özgü bir dünya görüşünün ürettiği insan, tabiat ve toplum anlayışının yansımaları olan ve başka hiçbir toplumun hayatında bu denli geniş ve etkili görülmeyen vakıflar ve hizmet alanları, İslam’ın toplumumuza kazandırdığı gönül genişliği ve Allah rızası için, bu gönüle, tüm insanlığı sığdırma idealinin tezahürleridir.

KAYNAKÇA

- Akgül, M., (1995)“*Sosyo-Kültürel Bir Kurum Olarak Vakıf*”, Diyanet İlmî Dergi, C.31., S.1.
- Akgündüz, A., (1988): İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Ankara
-(1990a): *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 1*, Nil Yay., İzmir
-(1990): *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor 2*, Nil Yay., İzmir
- Arslantürk, Z.,- Amman, T., (2000): *Sosyoloji*, Kaknus Yay., İstanbul
- Ateş, İ., (1985):“*Ölüm Ya da Ölümsüzlüğe Göç*”, Vakıflar Der., S.XIX
- Aydın, M., (1997): *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yay., Ankara
- Barkan, Ö. L., (1942): “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi S.2.
- Bayyığıt, M., (2001): “*Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Kurumu Olarak Vakıflar*”, Selçuk Üni. İlahiyat Fak., 2001 Bahar, S.XI., Konya.
- Berki, A. H., (1969) “*Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf*”, Vakıflar Dergisi, S.V.
- Berki, Ş., (1969): “*Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvik*”, Vakıflar Dergisi, S.V
- Bilgiseven, A. K., (1995): *Genel Sosyoloji*, Filiz Kit., İstanbul
- Bolay, S. H., (1986): “*Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini*”, 1.Vakıf Şurası, Ankara.
- Bottomore, T., (1996): *Toplumbilim*, Çev., Ünsal OSKAY, Der Yay., İstanbul
- Carrier, P. H., (1987): ARRIER, “*Bir Ülkenin Kıymet Hükümleri ve Dini Müesseseleri Nasıl İncelenir*”, çev. Münir Koştaş, A.Ü.İ.F.D, C.XXIX, Ankara
- Dimaggio, P.,-Anheier, H., (1990): *The Sociology of Non-Profit Organizations and Sectors*, Annual Rewiev of Sociology, Vol, 16, s.137/159, August 1990
- Döndüren, H., -Kazıcı, Z., (200): “*Vakıf Mad*”., Şamil İslam Ans., Şamil Yay., İstanbul
- El-Kubeysi, (1977) *Ahkâmü'l-Vakf*, Bağdat, C.I
- Emiroğlu, İ., (2007):“*Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ve Sosyal Devlet*”, <http://www.siyasalvakfi.org.index>
- Erkal, M., (1993): *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Der Yay., İstanbul
- Erşahin, S., (2003): “*Vakıf Düşüncesini Doğuran Temel Dinamikler Üzerine*”, İslami Araştırmalar, C.16, S.2.
- Ertem, A., (2007): *Tarihte ve Günümüzde Vakıf Müessesesi*, <http://www.siyasalvakfi.org.index>
- Fichter, J., (1996): *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün ÇELEBİ, Atilla Kit., Ankara
- Giddens, A., (1993): *Sosyoloji*, İhtar Yay., Erz., 1993.
- Güngör, E., (1987): *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötügen Yay., İstanbul
- Jaffe, D., (1993): , *Sociological and Religious Origins of the Non-Profit Sector in Israel*, International Sociology, Vol.8, No:2, 1993

- Kızılcelik, S.,-Erjem, Y., (1996): *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, Saray Kit., İzmir
- Kirman, M. A., (2004): *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rabet Yay., İstanbul
- Krech, D., (1983): *Cemiyet İçinde Fert, C.2.*, ev. M. Turhan, MEB Yay., İstanbul
- Kozak, E., (1985): Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, İstanbul
- Köprülü, F., (1983): İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul
- Kösemihal, N. ř., (1955): *Sosyoloji Tarihi*, Remzi Kit., İstanbul
- Kunter, H. B., (1969): "Türk-İslam Sanat Eserlerine Vücut Veren Manevi Amiller", Vakıflar Dergisi, S.8
- Mahzur, İ. (t.y): *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, t.y., C.III
- Myer, K.,-Anderson, C.-Risman, B., (1997): *Feminist Foundations Toward Transforming Sociology*, Sage Publ., California
- Ott, S., (2001): The Nature of the Nonprofit Sector, Colarodo, 2001
- Öztürk, N., (1995): Elmalılı M. Hamdi Yazır Gzyle Vakıflar, Ankara
-(1995a): Türk Yenileřme Tarihi erevesinde Vakıf Müessesesi, TDV Yay, Ankara
- Rosenberg, M., (1983): *Introduction to Sociology*, Methuen Publ., Canada
- Silverblatt, A., (2004): Media as Social Institution, American Behavioral Scientist, Vol.48, No.1, Sept., 2004
- Social Institutions, (200): <http://plato.stanford.edu/entries/social-institutions/11/09/2009>
- Sociology Guide, (2009): <http://www.sociologyguide.com/basic-concepts/Social-Institutions.php>, 11.27.2009
- şeker, M., (1991): İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, DİB Yay., Ankara
- lken, H. Z., (1971): "*Vakıf Sistemi ve Türk şehircilii*", Vakıflar Dergisi, S.9
- Velikahyaolu, N., (2007): *Vakıf Ve Manevi Sorumluluk*, www.osmanli.org.tr
- Yazır, A.H., (1995): *Ahkamu'l-Evkaf*, Yay, N.ztrk, Ankara
- Yediylz, B., (1988): "Türk kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Vak. Der., S.20.
-(1982) "Müessese Toplum Münasebetleri erevesinde XVIII.Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", Vak., Der., S.10
-(1982a): "Vakıf Müessesesinin XVIII.Asır Türk Toplumundaki Rolü", Vakıflar Dergisi, Ankara
- Yrkolu, ., (1985): "Vakıf Müessesesinin Hukuki, Tarihi, Felsefi Temelleri", 1.Vakıf Haftası, Ankara